

Лілія Мартинець,

м. Вінниця

УДК 378.091.12

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ

Стаття посвячена раскрытию педагогического содержания профессионального развития учителя. Осуществлен анализ научно-педагогической литературы, освещающей отдельные аспекты проблемы. Отмечено, что проблема профессиональной деятельности учителя всегда находилась в центре внимания педагогической науки и практики. Изучение педагогической литературы по теме исследования показало, что обращение к проблеме профессионального развития учителя является необходимым для дальнейшей успешной профессиональной деятельности. Этому предшествовал длительный процесс эволюции системы педагогических взглядов.

Ключевые слова: профессиональное развитие, самосовершенствование, саморазвитие, самообразование, непрерывное образование.

The article deals with the disclosure of the pedagogical content of professional development of teachers. The analysis of scientific and educational literature that highlights specific aspects of the problem is conducted. It is noted that the problem of teacher professional work has always been in the focus of teaching science and practice. The study of educational literature on the topic of the study showed that studying of the problem of teacher's professional development is essential for the further successful professional activity. This was preceded by a long process of evolution of educational views.

Key words: professional development, self-improvement, self-development, self-education, continuous education.

На сучасному етапі спостерігається активізація глобалізаційних процесів, ускладнення суспільно-політичного, економічного та культурного життя, а також стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Зміна стандартів і механізмів суспільного функціонування зумовлює потребу модернізації системи професійної підготовки вчителів з метою формування компетентних та конкурентоспроможних фахівців, які бути ефективно здійснювати поліфункціональну педагогічну діяльність.

Проблема професійної діяльності вчителя завжди перебувала у центрі уваги педагогічної науки і практики. Різні її аспекти знайшли своє відображення у працях вітчизняних (І. Бега, Н. Бібік, Л. Калініної, І. Зязюна, О. Кучерявого, Л. Мітіної, Н. Муқан, Н. Ничкало, О. Онаць, О. Пометун, О. Савченко, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Т. Сорочан, О. Топузова) та зарубіжних дослідників (Р. Бернса, К. Роджерса, Дж. Равена та ін.).

Метою статті є проведення ретроспективного аналізу проблеми формування професійного розвитку вчителів, висвітлення поглядів учителів різних епох на проблему їхнього професійного розвитку.

Вивчення педагогічної літератури з теми дослідження підтвердило, що звернення до проблеми професійного розвитку вчителя є необхідним для подальшої успішної професійної діяльності. Цьому передував тривалий процес еволюції системи педагогічних поглядів.

У плеяді видатних педагогів минулого одне із чільних місць належить Я. Коменському, творча спадщина якого декілька століть поспіль приваблює увагу дослідників. Так, Я. Коменський зазначав, що вчитель повинен мати поглиблені та ґрунтовні знання, бути взірцем доброчесності, любити свою професію, а до учнів ставитися по-батьківському. На думку видатного педагога, від учителя, його освіти, знань та вмінь залежать успіхи діяльності середнього навчального закладу, у навчанні та вихованні учнів. Якщо діяльність навчального закладу є незадовільною, то в цьому винні вчителі, які не змогли налаштувати до себе учнів такими якостями, як доброзичливість, уважність [15].

На думку Я. Коменського, Дж. Локк націлював учителів на подолання догматизму в навчанні, постійний розвиток власної професії, а також ратував за переконання, як один із методів морального впливу, звертав увагу на те, що діти ефективно сприймають доступні їм рівню докази вчителя, добре засвоюють наочні приклади поведінки дорослих, чутливі до осуду або схвалення власних вчинків [15].

Так, Ж.-Ж. Руссо закликав вчителів продумувати навчання так, щоб учень був зацікавлений у ньому, а тому вчитель повинен постійно працювати над самовдосконаленням. Він наділяв особистість вчителя такими якостями, як доброчесність, щирість, доброта і висловлював бажання. Він бажав, щоб наставник і вихованець перебували у товариських відносинах, що ґрунтувалися б на взаємній довірі [7].

Представник швейцарської педагогічної школи Й. Г. Песталоцці основне завдання вчителя вбачав у сумлінному виконанні виховних функцій. Він був переконаний, що хороший вчитель має не лише навчати, а й планомірно здійснювати виховну діяльність з дітьми. Науковець закликав учителів працювати над професійним розвитком. Й. Г. Песталоцці вважав, що до діяльності формування людини мають бути недопущені «ремісники від виховання» [15].

Зокрема А. Дистервег у праці «Керівництво до освіти німецьких вчителів», визначаючи підстави успішної діяльності вчителя, попереджає, що вони набудуть чинності лише за умови систематичної самоосвіти, вдосконалення власної професійності, а також систематичного вивчення педагогіки і методики. Звертаючись до вчителя, він пише: «...ти лише до того часу здатний сприяти освіті інших, допоки продовжуєш працювати над власною освітою...». Дослідник давав учителям цінні поради щодо самоосвіти, рекомендував самовдосконалюватися з навчального предмету. Він вказував, що вчителю потрібно розумітися на історії, літературі, а також систематично слідкувати за новими працями з педагогіки, психології та методики. А. Дистервег надавав значущість щодо оволодіння вчителями практичними педагогічними вміннями та навичками. Він вважав, що освіта ніколи не є закінченою та завершеною, вона перебуває в процесі постійного становлення та зміни, реалізується в діяльності, русі. Вчитель має постійно працювати над власною освітою, а також професійно розвиватися [5].

Про значущість самоосвіти і саморозвитку широких народних мас замислювалися видатні діячі освіти XVIII ст. (І. Білецький, М. Ломоносов, М. Пирогов, М. Толстой, Ф. Янкович). Вони писали: «самоосвіта становить необхідну і закономірну фазу здорового людського розвитку» [11]. Успішність самоосвіти залежить від підготовленості людини до самостійних занять, від того, наскільки досконали методи роботи над джерелами освіти. Отримані знання, на їхню думку, не відриваються від життя. Вони взаємопов'язані з усвідомленням їх як засобів перетворення дійсності, а також розумінням живого «сенсу науки». Вчителі, як писав М. Ломоносов, повинні мати передові погляди, володіти високою культурою, міцними знаннями та повагою до дітей [7]. Постійне вивчення й аналіз досвіду педагогічної діяльності, на думку Л. Толстого, дасть змогу вчителю краще оволодіти професійною майстерністю, засадами якої філософ убачав уміння поєднувати любов до вчительської професії з любов'ю до дітей [7].

Видатні педагоги XIX ст. у своїх педагогічних працях та практичній педагогічній діяльності приділяли увагу самоосвіті вчителя. Зокрема, К. Ушинський писав, що вчитель має працювати творчо, завдяки чому порушувати діяльні розумові сили учнів. Таким може бути лише освічений учитель, тобто знавець, який багато читає. Він виступав проти наявної та актуальної на той час думки, що вчителю необхідно мати лише хорошу практику, а педагогічні знання не є необхідними: «...деякі з них прийшли до переконання, що, крім терпіння, вродженої здібності та навичок, необхідні ще й спеціальні знання, хоча численні наші педагогічні блукання могли б усіх переконати у цьому» [16].

Цікавою є праця групи харківських вчительок на чолі з Х. Алчевською щодо залучення до первісної самоосвіти широких мас. Учена здійснила значну діяльність з вивчення читацьких інтересів народу. Результатом цієї праці став складений і виданий бібліографічний покажчик «Что читать народу?», що допомагав організовувати самоосвітнє читання поза школою [7].

Інтерес становлять висловлювання методистів М. Бунакова, В. Вахтерова, В. Водозова, М. Корфа, Д. Тихомирова та ін. Вони стверджували, що завдання навчального закладу полягає в тому, щоб «сприяти всебічному та гармонійному розвитку вчителя, мислячого і здатного до нескінченного самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти» [2].

У вчительських школах та семінаріях прагнули привчати до щоденного читання педагогічної літератури, пропонуючи робити виписки з педагогічних журналів і творів відомих педагогів. На практиці використовували річні та випускні педагогічні твори, а також публікували педагогічний рукописний журнал і проводили педагогічні конференції. У цей час друком виходили журнали: «Сім'я і школа», «Народна школа», «Вісник школи», «Учитель», «Вісник виховання», «Жіноча освіта», «Педагогічний музей» тощо. Однак журнали зазвичай мали незначні тиражі та публікувалися недовго.

Отже, можна дійти висновку, що масова самоосвіта вчителів виникла упродовж ХІХ ст. і виникли форми самоосвіти вчителя, але загалом самоосвітні потреби вчителів задовольнялися досить слабо. Таким чином, складно визначити, який саме вплив на розвиток особистості вчителя мали наявні або відсутні у нього навички самоосвітньої діяльності.

Пізніше для викладачів із середньою спеціальною освітою було створено загальнонаукові курси, де учитель масової школи обирав на свій розсуд певний курс навчальної дисципліни для поглибленого опрацювання. Підґрунтям щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів були педагогічні технікуми та інститути.

До середини 1930-х рр. вчені-педагоги П. Блонський, М. Рубінштейн, С. Шацький та інші розглядали самоосвіту як провідну форму перепідготовки вчителів і керівників шкіл. У цей період було зроблено перші спроби теоретично осмислити процес педагогічної самоосвіти.

Наприкінці 1940-х рр. поширення набула система очно-заочних курсів підвищення кваліфікації вчителів, що дала змогу поєднувати самоосвіту вчителів з курсовою підготовкою. Однак відсутність необхідних навичок самостійної роботи у багатьох вчителів ускладнювало роботу таких курсів. За цей період сформувалися такі форми самостійної роботи вчителів, як виконання завдань за період навчання на річних курсах, робота за індивідуальним планом, розроблення окремих методичних та науково-педагогічних тем під керівництвом інституту вдосконалення учителів, а також діяльність у методоб'єднанні навчального закладу.

Однак у міру ліквідації неписьменності в країні, розширення мережі навчальних закладів та їх комплектування професійно підготовленими кадрами, питання про загальну і педагогічну самоосвіту почало втрачати актуальність, а згодом на довгі роки зникло зі сторінок преси і практики тощо.

В українській педагогічній науці вагоме місце займала ідея вчителя, його роль у житті суспільства. Цим проблемам присвячено праці таких видатних українських педагогів, як Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Зокрема Г. Ващенко обґрунтував власну педагогічну систему. На його думку, завдання українського вчителя полягає в чіткому усвідомленні позитивних і негативних рис українського інтелекту. «Перші він, звісно, має плекати та розвивати, а другі – усувати та формувати ті, що підносять нашу духовність» [3]. З метою інтелектуального самовиховання вчитель, на думку вченого, має поглиблювати та систематизувати знання, які відповідали б на рівню сучасної науки та вимогам, що висуває історія перед нашим народом.

Принципово важливими в українській педагогічній науці були положення, сформульовані А. Макаренком та В. Сухомлинським. У педагогічній системі А. Макаренка перед вихователями стоять завдання: любити свою професію; бути принциповими, вимогливими і компетентними; розуміти інтереси, потреби та особливості вихованців; користуватися авторитетом. А. Макаренко рекомендував переглянути програми педагогічних ВНЗ і технікумів з метою вдосконалення підготовки вчителя до навчання та спеціальної підготовки до виховної діяльності.

Актуальним залишається підхід видатного українського педагога В. Сухомлинського. Особистість вчителя він розглянув як головну якість професійної діяльності навчання і виховання,

а професійну та педагогічну майстерність пов'язував з рівнем психологічної культури, психолого-педагогічних знань, розмаїттям засобів естетико-психологічного впливу на учнів [14].

Логічне продовження і розвиток цієї ідеї наявне у працях сучасних українських учених. Кількість літератури з цього питання зростає, концентруючись на різних аспектах і моделях професійного розвитку вчителів. В. Огнев'юк наголошує, що важливе місце посідає освітня компетенція, тобто розуміння необхідності та готовності до безперервної освіти впродовж життя, вміння вчитися і використовувати знання, прагнення до постійного збагачення власного духовного світу, оволодіння культурними скарбами [9].

У наукових доробках В. Андрущенко значну увагу приділяють ролі вчителя у становленні високоосвіченої, гармонійної особистості, відтворенні і розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства. Розглядаючи освітні процеси крізь призму глобалізації, що формує «людину ірраціональну» замість «людини розумної», дослідник наголошує на необхідності якісно нової підготовки вчителя, вихователя, науково-педагогічного працівника [1]. Потрібно, щоб вчитель спрямував учня брати участь у житті колективу, суспільства, бути у центрі подій, творчо самовиражатися.

Грунтовні доробки стосовно тлумачення сутності педагогічної діяльності вчителя, його обов'язків та професійних функцій належать І. Зязюну. Він вважає, що основне призначення вчителя – це бути ланкою у передаванні суспільного досвіду, сприяти соціальному прогресу [6].

Питання педагогічної майстерності також частково розкриває С. Гончаренко. На його думку, педагогічна майстерність постає характеристикою високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності є гуманність, науковість, педагогічна доцільність, професійний розвиток, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість тощо [4].

У наукових доробках С. Сисоевої акцентовано на такій важливій категорії, як педагогічна творчість учителя [13]. На думку С. Сисоевої, сучасного вчителя характеризують не лише професійні знання та вміння, а й соціальна активність, яку він виявляє у процесі реалізації більш ефективних і доцільних форм взаємодії з вихованцями.

Так, О. Савченко зосередила увагу на дослідженні проблеми професійної підготовки вчителя початкової ланки. Розглядаючи особистість учителя, вона зазначає, що термін «вчитель» охоплює такі поняття, як викладач, вихователь, наставник, людина, яка має незаперечний авторитет у певному виді діяльності. До того ж, вчитель – це актор, режисер, постановник і технік власного щоденного навчання і спілкування з учнями. Вчителю мають бути притаманні такі якості, як організованість, знання нормативних документів, прагнення перетворити клас у справжню творчу майстерню, прагнення до максимальної цілеспрямованості уроку, гуманне і терпляче ставлення до дітей [12].

Таким чином, історичний огляд дає змогу дійти висновку, що професійний розвиток учителя, його самоосвіта як загальна проблема і педагогічна самоосвіта як її частина, мають глибоке коріння в теорії та практиці функціонування навчальних закладів й у педагогічній освіті, проте досі залишаються мало розробленими. Разом із тим, можна констатувати, що у XXI ст. питання організації професійного розвитку і зростання, його значущість для вчителя стають нагальною проблемою вітчизняної педагогіки, що має як науковий, так і практичний інтерес. Однак уявлення про необхідність формування системи безперервної самоосвіти вчителя як важливої умови його професійного розвитку не сформувалася як актуальна проблема сьогодення, так і найближчої та віддаленої перспективи.

Використані літературні джерела

1. Андрущенко В. Вища освіта в контексті глобалізації / В. Андрущенко // Дзеркало тижня. – 2002. – 26 січня.
2. Вахтеров В. П. Предметный метод обучения / В. П. Вахтеров. – Изд. 5-е. – М., 1918.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів / Г. Ващенко. – Київ, 1997.

4. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С. У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи.
5. Дистервег А. Избранные педагогические произведения / А. Дистервег. – М., 1956.
6. Зязюн І. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – Київ, 2000.
7. Константинов Н. А. История педагогики / Н. А. Константинов и др. – М. : Просвещение, 1982. – 447 с.
8. Макаренко А. С. С любовью и тревогой / А. С. Макаренко. – Київ, 1989.
9. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) : автореф. дис ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / В. О. Огнев'юк. – Київ, 2003. – 36 с.
10. Песталоцци І. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / І. Г. Песталоцци. – М., 1981. – Т. 2.
11. Писарев Д. М. Полное собрание сочинений / Д. М. Писарев. – СПб., 1903. – Т. 4.
12. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Я. Савченко // Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти : Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 2001.
13. Сисоєва С. О. Діяльність керівника загальноосвітньої школи в розвитку педагогічної творчості вчителів / С. О. Сисоєва. – Київ, 1991.
14. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М., 1969.
15. Табачек І. Особистість вчителя: філософсько-педагогічний екскурс / І. Табачек // Філософський альманах. – Київ : Центр духовної культури, 2004. – № 42.
16. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский // Собрание сочинений – М. ; Л., 1950. – Т. 8.

Bibliography

1. Andrushchenko V. Vyshcha osvita v konteksti hlobalizatsii / V. Andrushchenko // Dzerkalo tyzhnia. – 2002. – 26 sichnia.
2. Vakhterov V. P. Predmetnyi metod obucheniya / V. P. Vakhterov. – Yzd. 5-e. – М., 1918.
3. Vashchenko H. Zahalni metody navchannia: Pidruchnyk dlia pedahohiv / H. Vashchenko. – Kyiv, 1997.
4. Honcharenko S. U. Zmist zahalnoi osvity i yii humanitaryzatsiia / S. U. Honcharenko // Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy.
5. Dysterveh A. Yzbrannye pedahohycheskye proyzvedeniya / A. Dysterveh. – М., 1956.
6. Ziaziun I. Intelektualno tvorchyi rozvytok osobystosti v umovakh neperervnoi osvity / I. Ziaziun // Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy. – Kyiv, 2000.
7. Konstantynov N. A. Ystoriya pedahohyky / N. A. Konstantynov y dr. – М. : Prosveshchenye, 1982. – 447 s.
8. Makarenko A. S. S liuboviu y trevohoi / A. S. Makarenko. – Kyiv, 1989.
9. Ohnev'yuk V. O. Osvita v systemi tsinnosti staloho liudskoho rozvytku (svitohliadno-metodolohichniy aspekt) : avtoref. dys ... d-ra filoz. nauk : 09.00.03 / V. O. Ohnev'yuk. – Kyiv, 2003. – 36 s.
10. Pestalotstsy Y. H. Yzbrannye pedahohycheskye sochyneniya : v 2-kh t. / Y. H. Pestalotstsy. – М., 1981. – Т. 2.
11. Pysarev D. M. Polnoe sobranie sochyneniya / D. M. Pysarev. – SPb., 1903. – Т. 4.
12. Savchenko O. Ya. Udokonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv / O. Ya. Savchenko // Pidhotovka pedahohichnykh kadriv do roboty v umovakh novoi struktury i zmistu pochatkovoї osvity : Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. – Poltava, 2001.
13. Sysoieva S. O. Diialnist kerivnyka zahalnoosvitnoi shkoly v rozvytku pedahohichnoi tvorchosti vchyteliv / S. O. Sysoieva. – Kyiv, 1991.
14. Sukhomlynskyi V. A. Pavlyshskaia sredniaia shkola / V. A. Sukhomlynskyi. – М., 1969.
15. Tabachek I. Osobystist vchytelia: filozofsko-pedahohichniy ekskurs / I. Tabachek // Filozofskyi almanakh. – Kyiv : Tsentru dukhovnoi kultury, 2004. – № 42.
16. Ushynskyi K. D. Chelovek kak predmet vospytaniya / K. D. Ushynskyi // Sobranie sochyneniya – М. ; L., 1950. – Т. 8.